

Річна школа

Щомісячний науково-педагогічний журнал.
ISSN 0131-6788.

AW

6 '95

- Втрати українського народу під час другої світової війни завжди були таємницею за сімома замками
- Санскит — розгадка походження назв «Русь-Україна» і «тризуб»
- Доноси в долі Михайла Драгоманова. Хто ж визначить їхні рекорди, якими покалічено стільки людських доль?
- Матвій Довгополок — педагог, мрійлива й поетична натура. Він прагнув відкрити в кожній дитині талант
- Прийти на світ людиною: мовно-інтонаційний аспект родинного виховання
- Школа мислення — знання, віра, терпіння
- Проблеми управління: демократизм і екологічна освіта
- Концепція національного виховання
- Книжка в журналі. Звідки такий ранній сум і втома прийшли до Григора Тютюнника?
- Розвивальний підручник: зміст, структура, функції і використання
- Мріяти й творити: науково-дослідна робота в сучасному ліцеї
- Школа і бізнес: фінансово-кредитна діяльність в ринковій економіці

Гьотц ХІЛЛІГ (Марбург, Німеччина)

«МАЗЕПИНЕЦЬ» ВАЩЕНКО ПРО «ЯНИЧАРА» МАКАРЕНКА: ВЗАЄМИНИ ВІДОМИХ УКРАЇНСЬКИХ ПЕДАГОГІВ

У лютневому номері полтавського часопису «Наше слово» за 1928 рік з'явилася стаття під назвою «Школа — як громадський і культурний центр», у якій ішлося про суспільно корисну працю дітей в установах соціального виховання. Зокрема, зазначалося, що «перед в цьому відношенні ведуть установи інтернатного типу: дитячі колонії та містечка. Як на приклад, можна вказати на колонію ім.Горького, що була раніш в Ковалівці, Полтавської округи, а потім переведена на Харківщину. Вихованцями колонії є майже виключно неповнолітні правопорушники — матеріал, надзвичайно трудний для виховання. Вони здебільшого пройшли сувору школу безпритульності, відчували на собі вплив злочинних елементів суспільства і самі стали на шлях злочинства. Здавалось би, ніякими засобами не можна виховати з цих дітей корисних членів громади. І дійсно, для старої школи з її нежиттєвим, книжним навчанням таке завдання було б зовсім не під силу. Але колонія Горького не тільки не відмовилась від такого завдання, а й блискуче його виконала».

Далі у статті мова йшла про хорошу освітню підготовку вихованців, про «зовсім новий шлях організації педагогічної роботи», поєднаної з працею сільськогосподарського характеру, наслідком якої є свідомо дисципліна, яка виробляє схильність до повноцінного життя. Колонія підтримувала найміцніші і найрізноманітніші зв'язки з навколишнім селянством. Окремо наголошувалося на прискіпливому погляді тамтешніх селян, які згодом охоче приймали колишніх правопорушників у свій осередок, віддавали заміж за колишніх колоністів своїх дочок і т.ін. (див.: Наше слово. Додаток до газети «Більшовик Полтавщини». — 1928. — №2. — С.33-35).

Автором такої схвальної оцінки виховної діяльності А.С.Макаренка

Гьотц ХІЛЛІГ народився в 1938 році, закінчив філософський факультет Франкфуртського університету. Один з фундаторів лабораторії «Макаренко-реферат» Науково-дослідного центру порівняльної педагогіки Марбурзького університету, віце-президент Міжнародної макаренківської асоціації. Його перша друкована праця про видатного українського педагога з'явилася друком ще в 1963 році, згодом він опублікував їх понад сотню. Г.Хіллїг є членом редколегії двомовного (німецькою і російською) марбурзького видання «Собраний сочинений А.С.Макаренка» (виходить з 1976 р.), а також головним редактором серії книг «Невідомий Макаренко», випуск яких розпочато в 1994 році (Москва).

був яскравий представник української педагогічної школи спочатку на Батьківщині, а згодом у діаспорі Григорій Григорович Ващенко. Майже забутий сучасник Макаренка, якого лише згадували за кордоном в емігрантських журналах та газетах, повертається сьогодні в Україну. Зокрема, на шпальтах газет «Шлях перемоги» (Львів, 1992) та «Освіта» (1992. — 23 грудня); з'явилися статті українського журналіста О.Ковалю (м.Брюссель). У них подається образ Ващенка як «подвижника української педагогіки», котрий успішно боровся проти радянської влади та її теорії

соціального виховання. Такою ж була оцінка його фундаторами асоціації дослідників педагогічної спадщини Ващенка, яка виникла у Полтаві (1993 р.). Символічно, що двома роками раніше тут засновано Міжнародну макаренківську асоціацію. Чи є цей збіг обставин випадковим? Гадаю, ні, адже вони тривалий час крокували поруч, спілкувалися, сперечалися і водночас займалися вихованням дітей на Полтавщині.

Г.Г.Ващенко, як ніхто інший, захоплювався вивченням та популяризацією різних методів виховання в дитячих закладах Полтавщини, у тому числі і в керованій А.С.Макаренко колонії. Досі відомо п'ять статей ученого, написаних протягом 1925-1928 років. У радянській літературі, окрім однієї з них, яку було надруковано анонімно в журналі «Шлях освіти», вони не згадувались, а доля самого Григорія Григоровича, після його ідентифікації автором цієї статті у 1979 р. (ж. «Pädagogik und Schule in Ost und West». — 4.3), взагалі замовчувалася. Слід також відзначити, що і авторам, які свого часу друкували у ФРН макаренкознавчі матеріали та книги (Герман Нооль, Елізабет Гаймпель, Леонхард Фрезе, Лотте Адольфс, Еріх Файфель, Вольфганг Настайнчик, Оскар Анвайлер, Ізабелла Рюттенауер та ін.), не був відомий той факт, що Ващенко, котрий після війни жив у Мюнхені, у 1955 р. критично висловлювався про Макаренка.

ЖИТТЯ Й ТВОРЧІСТЬ Г.Г.ВАЩЕНКА

Григорій Ващенко народився 23 квітня 1878 р. в селі Богданівка на Полтавщині. Походив він із старої козацької родини, яка наприкінці XVIII ст. одержала дворянський титул. Спочатку його дід був управителем маєтку, але згодом придбав власну земельну ділянку, на якій став самостійним господарем. Цікаво те, що в автобіографії, яку Ващенко написав у

Мюнхені (див.: Наукові записки Українського вільного університету. Філософський факультет. — Мюнхен, 1967. — Ч.7. — С.5-9), він зазначає, що його батько був поміщиком. Однак у лютому 1927 р., заповнюючи анкету обліку кадрів Наркомосу УСРР, у розділі «соціальне походження» пише: «Батько — личный дворянин, мать — кріпачка» (ЦДАВО України. — Ф. 166, оп.12, спр.1059, арк.1). І насамкінець у грудні 1930 р. в обліковому листі того ж Наркомосу визнає себе «селянином» за походженням (див.: там же, арк. 2 зв.). Отже, масо факт пристосування до політичних умов та обставин.

З 1888 р., коли Макаренко лише з'явився на світ божий, Григорій уже відвідував церковну школу у Ромнах на Полтавщині, а після її закінчення — духовну семінарію в губернському місті. Один рік працював учителем сільської початкової школи. У 1899 р. його зараховують до Московської духовної академії. Там як активний діяч українського гуртка він виступає з промовами та бере участь в організації Шевченківських свят. У 1902 р. пише вірші та прозові твори, зокрема оповідання «Німий», яке в 1907 р. вийшло друком у його збірці «Пісня в кайданах».

По закінченні Духовної академії (1903 р.) кандидат теології викладає спочатку в Полтавській єпархіальній жіночій, а з 1904 р. у звичайній духовній школі в Кутаїсі (Грузія). У 1905 р. повертається до Полтави, працює у комерційній та єпархіальній жіночій школі, а також у вчительській семінарії, що на Шведській Могилі. Спільно з двома колегами по вчительській семінарії наприкінці 1905 р. збирає матеріал про придушення селянських повстань і страту повстанців у селах Сорочинці на Миргородщині та Бердянка на Костянтинградщині. Згодом, на підставі цих свідчень, пише статтю, яку вміщує у губернській газеті «Полтавщина». За це Григорія Григоровича відраджають у Тихвині неподалік Петербурга, де він продовжує вчительську діяльність — працює в духовній школі, жіночій гімназії, реальному училищі. Тут він створює п'єсу «Сліпий», два оповідання — «Самотній» та «Феєрія», а також першу частину великої повісті «До ґрунту». Ці твори входять до збірки (Київ, 1912). Підписується автор псевдонімом Г.Васьківський. Кілька розділів другої частини повісті «До ґрунту» з'явилися у журналі «Наше слово» (1928. — №3, 5, 7-8).

Перші літературні спроби Г.Г.Ващенка були схвально сприйняті критикою. Проте 1911 р. під впливом відомого педагога П.Ф.Лесгафта він

перестає писати художні твори, а присвячує себе педагогіці та психології. У 1912 р. переїжджає до Тульчина на Поділлі, а згодом — до Ромена на Полтавщині. Тут працює у духовній школі, жіночій гімназії, комерційній школі.

Після Лютневої революції, коли в Україні спалахнув могутній національно-визвольний рух, Григорій Григорович активно займається переорієнтацією вчительства і водночас читає лекції на курсах українізації вчителів у Прилуках, Ромнах, Хоролі. З жовтня 1917 р. викладає педагогіку, психологію, логіку, «теорію і психологію художньої творчості» в Полтавському вчительському інституті. Це той навчальний заклад, який у червні 1917 р. закінчив Макаренко і який у вересні був «українізований». Чи зустрічалися тоді особисто ці педагоги — невідомо. Одночасно Ващенко очолює вчительську семінарію, що на полі Полтавської битви, біля Шведської Могили. З його автобіографії можна довідатися, що в цей час він «чітко проводив українську національну лінію». З кінця 1918 р. він, продовжуючи працювати в семінарії, обіймає посаду доцента психології новоутвореного — під час гетьманату Скоропадського — Українського історико-філологічного факультету (філіал Харківського університету в Полтаві).

За окупації міста частинами Добровольчої армії генерала Денікіна (серпень 1919 р.) Ващенко як «мазепинець» був заарештований. Звільнили його лише стараннями колишнього директора Роменської комерційної школи В.Александрова, предводителя дворянства Герценвіца та письменника В.Г.Короленка.

Невдовзі після захоплення Полтави Червоною Армією (грудень 1919 р.) помешкання вчительської семінарії на Шведській Могилі перетворилися на концентраційний табір, через що педагоги змушені були розміститися у приміщеннях поблизу школи. У Диканських лісах організувався досить великий загін повстанців проти радянської влади, до якого вступили деякі педагоги та студенти семінарії. Про це довідалися більшовики і заарештували трьох педагогів, серед яких і Ващенко. Але та обставина, що він при денікінцях певний час був у в'язниці, в одній камері з відомим комуністом членом «трійки» Вікторівим, сприяла його визволенню.

З 1921 р. до кінця 1923 р. Г.Г.Ващенко був організатором і керівником установи з перепідготовки вчителів-патріотів народних шкіл, так званої педагогічної школи (педтехнікуму) в Біликах, у якому студенти, окрім

навчання, виготовляли прилади для психологічних вимірювань (тахістоскоп, ергограф, естезіометр та ін.), проводили досліди в галузі експериментальної психології, а також влаштовували театральні вистави і хорові концерти для сільського населення. Цей час Григорій Григорович визнає пізніше «найактивнішим періодом» свого життя.

Переїхавши до Полтави, Г.Г.Ващенко працює викладачем на факультеті соціального виховання інституту народної освіти (ІНО) — вищої школи, що утворилася внаслідок об'єднання педагогічного, колишнього вчительського, інституту й історико-філологічного факультету; з весни 1925 р. — керівником новоутвореного кабінету соціального виховання при ІНО, який між іншим займався дослідженням дитячого колективу в експериментальному педологічному відділі за схемою, розробленою О.Залужним — керівником відповідного харківського закладу. Подібні педологічні експерименти здійснював тоді (літо 1925 р.) А.С.Макаренко. Взагалі вимальовується дещо спільне між обома педагогами: багаторічний досвід учительської праці, літературні амбіції, особливий інтерес до психології.

У 1925 р. Г.Г.Ващенко був призначений професором і керівником кафедри педагогіки в ІНО (з 1928 р. — Інститут соціального виховання). У річному звіті інституту за 1925/26 навчальний рік наголошувалося, що професор читає лекції з рефлексології, педології, наукової організації праці в педагогіці, дидактики трудноколи. У 1931 р. він обіймає, окрім цього, посаду керівника новоутвореної аспірантури на кафедрі педагогіки. Працюючи в ІНО, опублікував дидактично-методичну книгу для студентів-педагогів (Загальні методи навчання: Підручник для педвузів. — Харків, 1929), а також численні наукові статті в журналах «Путь просвещения» («Шлях освіти») за 1924-1928 рр., «Наше слово» і збірках «Записки Полтавського ІНО. (т.1, 4, 5), «Праці Полтавського педагогічного інституту. Педолого-педагогічна кафедра. Кафедра діамату» (вип.2), «Новець», Студентський журнал Полтавського інституту народної освіти (ч.4). У грудні 1930 р. вчений-педагог мав близько 40 наукових праць. Усі написані українською мовою, хоча, окрім неї та російської, він «читав і писав» ще німецькою.

За умов русифікації усіх ділянок культурного життя в Україні, яка розпочалася досить активно одразу після усунення М.О.Скрипника з посади народного комісара освіти (лютий 1933 р.), Г.Г.Ващенко наприкінці

1933 р., як він сам про це пише, зовсім «несподівано» для себе самого був звинувачений у «буржуазному націоналізмі» і як «ворог народу» звільнений з роботи, а також виключений із спілки працівників освіти та секції наукових працівників. У вересні 1936 р, після двох з половиною років «заборони на професію», йому під час перебування у Москві майже «випадково» запропонували посаду професора та керівника кафедри педагогіки в Сталінградському педінституті. Там Григорій Григорович викладав до 1940 р. Саме тоді з'явилось кілька його наукових праць російською мовою — «Сообщающая беседа. Место сообщающей беседы в процессе обучения» (Сов. педагогика. — 1939. — №7, С.37-44), «Детские вопросы в форме «почему?» — критичний аналіз вчення Ж.Піаже у зв'язку з питанням про розвиток мислення дошкільнят (Ученые записки Сталинградского пединститута. — Сталинград, 1939. — Т.1. — С.104-129).

Того ж 1940 р. Г.Г.Ващенко запросили до Полтавського педінституту (колишній Інститут соціального виховання), де він знову очолює кафедру педагогіки та аспірантуру. Тема його наукового дослідження, як зазначалося в плані наукової роботи інституту від 1 березня 1941 р., — «Розвиток і виховання мови й мислення дітей дошкільного віку», що становила заключний розділ докторської дисертації вченого: «Мова дітей переддошкільного і дошкільного віку як засіб спілкування». Цю працю, як продовження свого ж дослідження про Піаже, він планував завершити до 1 червня 1941 р. Остання згадка в пресі про діяльність педагога за радянської влади промайнула того ж 1941 р. «Комуністична освіта» (1941. — №5. — С.106), висвітлюючи роботу республіканської наради керівників педагогічних вузів України (31 березня — 1 квітня), називає поміж учасників цього заходу і «професора Полтавського педагогічного інституту тов. Ващенко».

У роки німецької окупації України Григорій Григорович за дорученням Рейхскомісаріату України (1942 р.) пише довідку російською мовою про історію виховання та освіти в Радянському Союзі (український переклад її був пізніше опублікований в Англії

під назвою «Основні лінії розвитку радянської педагогіки і школи»). У 1943 р. він перебирається з Полтави до Києва, а звідти через численні проміжні пункти до Німеччини в американську окупаційну зону, де разом з родиною живе у таборі для «переміщених осіб» в м.Ландсгуті (Баварія). З кінця 1945 р. стає професором педагогіки новоутвореного Українського вільного університету (УВУ),

Професор Григорій ВАЩЕНКО

а з 1950 р. впродовж кількох років працює ректором Української богословської академії (обидва заклади у Мюнхені). З публікацій емігрантського періоду, окрім переробленого видання «Загальних методів навчання» (Мюнхен, 1948), заслуговують на особливу увагу три його книги: «Український ренесанс ХХ століття» (Торонто, 1953), «Проект системи освіти в самостійній Україні» (Мюнхен, 1953), а також «Виховання волі і характеру» (Лондон, ч.1. — 1952; ч. 2. — 1957). Такий доробок вченого і педагога на чужині. Помер Г.Г.Ващенко 2 травня 1967 р. в Мюнхені.

ЗНАЙОМСТВО ВАЩЕНКА З ПЕДАГОГОМ-НОВАТОРОМ

З досвідом роботи колонії ім.Горького Ващенко ознайомився ще під час своєї праці в Білицькому педтехнікумі. Факт знайомства двох педагогів засвідчив (у розмові з М.М.Оксою в 1985 р.) колишній студент цього закладу Л.Т.Коваль, котрий був секретарем комсомольської фракції

педтехнікуму, а з липня 1925 р. — організатором комсомолу колонії. Він характеризував Г.Г.Ващенко як людину високої кваліфікації та всебічної ерудиції, але водночас і як «націоналіста за переконанням». У 1992 р. Л.Т.Коваль доповнив свої спогади: «На лекціях він добре відгукувався про колонію і А.С.Макаренка. Говорив, що у цієї виховної системи велике майбутнє і що ми підемо на екскурсію, щоб переконатись своїми очима в правдивості його слів. Але екскурсія не відбулась. Однак під враженням лекції професора Ващенко ми з другом-студентом самостійно відвідали колонію. Ващенко на лекціях молився на Макаренка, як на Бога в педагогіці. Він був знайомий з А.С.Макаренком і до його системи виховання ставився добре. Лекції він читав мляво, але з якими піднесенням і захопленням говорив про Макаренка».

Висока оцінка Ващенко діяльності Макаренка в колонії ім.Горького має і своє документальне підтвердження у випущеній восени 1925 р. в Полтаві книжці «5 лет работы с детьми правонарушителями. Сборник статей работников Полтавских учреждений для правонарушителей под редакцией профессора Ващенко». Примірник рукописної збірки, розмноженої склопринтним чином, вдалося

відшукати кілька років тому Н.М.Куліничу у фондах Наукової бібліотеки ім.Котляревського в Полтаві. Серед авторів цієї унікальної збірки — тодішній голова окружної комісії в справах неповнолітніх правопорушників Б.Ольшанський («Детская преступность и борьба с нею на Полтавщине») і А.Макаренко («Очерк работы Полтавской колонии им.Горького»).

У передмові, що була надрукована українською мовою (уся збірка — російською), Г.Г.Ващенко пише про колонію ім.Горького: «Індивідуальний підхід до правопорушника зі здоровою спадковістю потрібний при вивченні його з метою помістити його в ту або іншу установу соціального виховання, а після цього всяке виділення його із маси дітей є недоцільним». Напевно, теперішні педагоги не погодилися б з такою думкою вченого, посилаючись на той факт, що індивідуальний підхід — це ледве не основний принцип виховання особистості. І вони мали б рацію, але нас цікавить інше: оцінка вченим педагогічної творчості Макаренка. «І

це, — продовжує свою думку Григорій Григорович, — прекрасно довела практика роботи колонії ім.Горького. Це установа, якою вправі пишались Полтава. Досягнення її, дійсно, великі. Порівнюючи, за короткий час свого існування вона випустила багато чесних робітників, із них 30 робфаківців. Діти-правопорушники обертаються в ній у жвавих і працездатних юнаків, що з захопленням ведуть господарчу роботу й працюють в школі над своїм розвитком. Любо дивитись на роботу колоністів, остільки в ній багато свідомості та спритності. Але найбільше вражає те, що життя в колонії направляє безпосередньо самими правопорушниками. Вихователів та адміністрації майже не видно. Вони або працюють разом з дітьми, або ведуть свої господарсько-адміністративні справи, що безпосереднього відношення до керування дітьми не мають. Коли б завідувачий колонії, що дав їй напрямок в роботі, залишив її на декілька днів, то порядок в житті її не був би порушений. Колонія не тільки не вживає якогось індивідуального підходу до правопорушників, але принципово не цікавиться минулим дітей...»

Звичайно, організація внутрішнього життя в колонії була зразковою, але досяглося це великими зусиллями «Завколу», усього педколективу.

Далі: «Великі досягнення в роботі колонії пояснюються виключно умілою організацією життя правопорушників на ґрунті продуктивності праці. Діти працюють в господарстві, і сама робота показує, які організаційні форми з'являються найбільш придатними для роботи. Для розвитку у дітей почуття відповідальності перед колективом, а також для вироблення у них здорових норм поведінки праця проводиться по певним планам, виробленим самими дітьми при участі вихователів, і, крім того, ведеться ретельний облік як роботи дітей, так і роботи вихователів. Можна не погоджуватися з деякими деталями в роботі колонії ім.Горького, але основна думка, на якій базується остання, думка про те, що головною умовою для здорового виховання неповнолітніх-правопорушників є доцільна організація колективного життя, — безумовно, вірна».

ПОЛТАВСЬКА КОНФЕРЕНЦІЯ ПРАЦІВНИКІВ «УСТАНОВ ЗАКРИТОГО ТИПУ»

15-16 січня 1926 р. в Полтаві відбулася конференція працівників дитячих будинків, організована окружною інспектурою освіти. В роботі її, окрім науковця Г.Г.Ващенка, брав участь і

педагог-новатор А.С.Макаренко. Цікаво, що перший, на відміну від своєї ж позитивної оцінки, даної раніше, вдається до критики педагогічної діяльності «завколу Горького». На той час колонія діяла уже впродовж п'яти років, фінансувалася державою як «дослідно-зразкова установа». Завдяки статтям в республіканських газетах та книжці М.І.Левітіної (Маро) «Работа с беспризорными. Практика новой работы в СССР» (Харьков, 1924) цей виховний заклад для неповнолітніх правопорушників стає відомим за межами Полтавщини як справді зразкова трудова колонія з власною організаційно-господарською структурою та самобутньою системою самоуправління. Саме про це йшлося у статті, котра з'явилася напередодні конференції в полтавській окружній газеті «Робітник» (1926. — 5 січня) у зв'язку з соціалізацією «безпритульних дітей, яких голод і холод штовхнули на шлях правопорушень».

«Надзвичайно важко виховувати цих дітей, — зазначалося у статті. — Колонія ім. Горького — майже єдина установа на Україні, що зуміла знайти певний шлях цього виховання, правильно організувавши своє господарство. Це господарство — база і для виховання, і для навчання... Досвідчені педагоги під керівництвом талановитого та енергійного керівника-завідувателя добре вміють організувати роботу, так щоб в ній приймали участь всі вихованці». Дещо іншої думки був Григорій Григорович, який написав звіт про полтавську конференцію (див.: Шлях освіти. — 1926. — №2). Стаття була підписана ініціалами «Г.В.», але на Ващенка як вірогідного автора вказував ще В.С.Гурман на підставі другої публікації з зазначенням імені вченого в тому ж номері часопису (див.: Сов.педагогика. — 1965. — №3. — С.98).

Насамперед автор звіту намалював яскраву картину загальних недоліків в «установах закритого типу», як їх назвали на конференції. Зокрема відзначив, що «наші дитячі будинки та колонії зовсім не відповідають своєму призначенню. Вони не готують дітей до життя. Перед ними немає ніяких перспектив. Робота ведеться по інерції... Трудові звички прищеплюються дітям остільки слабо, що вони виходять з установ без всякої підготовки до будь-якої професії. Тому влаштуватись підліткам, бувшим вихованцям дитячих будинків, надзвичайно важко: їх не хочуть брати ні селяни, ні ремісники. В самих будинках постановка справи в цілому дуже кепська. У дітей не виховується свідомість відповідальності. Серед них помічається часто розбе-

щеність, неприпустимо грубе відношення до педагогічного персоналу й т.ін. Отже, можна сказати, що наші установи соціального виховання готують із дітей майбутніх правопорушників, бо тільки невелика частина їх виходить дійсно підготованою до трудового життя».

Г.Г.Ващенко констатував «деякі небезпечні симптоми, що на них слід зупинитись». Було сказано, що даний захід, «без сумніву, одна з найцікавіших педагогічних конференцій, що відбувалися до цього часу в м.Полтаві», але вона «пройшла під знаком ревізії не тільки методів, а почасти й основних ідей соціального виховання». Така загроза радянській педагогіці була визначена як відхилення від її провідних принципів з того моменту, коли конференція «приступила до обговорення питання про організацію внутрішнього життя дитячих установ і про дисципліну. Загальний тон у цій роботі був даний представником трудової колонії ім. Горького» (виділено в оригіналі).

Зазначалося, що праця є «не тільки головним змістом, але й головним організуючим фактором» життя колоністів (розбивка дітей на загоны за трудовим принципом, суворобоча дисципліна). «Все це не суперечить, а, навпаки, цілком сходиться з теоретичними поглядами радянської педагогіки». Небезпеку автор бачив у чомусь іншому. По-перше, в тому, що Макаренко у своєму виступі «відкидав педагогіку» і «всьяке значення для педагогічної літератури», хоча, на думку Ващенка, «завкол Горького» «читає багато педагогічних книжок, що дають йому можливість триматися на рівні сучасної педагогічної думки». По-друге, в позиції Макаренка щодо покарань: він «...не тільки надає великого значіння карам як засобу виховання, не тільки радить їх вживати в колоніях для неповнолітніх правопорушників, але й взагалі в установах соціального виховання й пропонує навіть скласти положення про кари відповідно вчинкам дітей. Це своєрідне «уложення о наказаниях» мусить бути складене компетентною комісією, щоби воно могло бути широко використано в інших установах». Проте покарання, на думку автора, у Макаренка в його установі фактично не відіграє великої ролі».

У варіанті звіту, вміщеному в гектографічному часописі Полтавського ІНО (т.1, с.172—176), чимало оцінок педагогічної роботи колонії ім.Горького та її завідуючого. Зокрема і досить позитивні: «Треба зазначити, що ця колонія одна з найкращих, а може й найкраща на Україні. Вона дійсно виховує із дітей-правопорушників корисних громадян з певними трудовими звичками й робочою дис-

ципліною. Досягнення колонії пояснюються, головним чином, тією повною відданістю й захопленням роботою, що характеризують Макаренка. Маючи безсумнівний хист та великий запас енергії, Макаренко зумів захопити працю як своїх співробітників, так і дітей. Що ж до організації життя колонії та методів виховної роботи, що вживаються в ній, то вони з'являються приложенням ідей кращих представників трудово-го виховання».

«ДИТЯЧЕ МІСТЕЧКО»

Стаття Г.Г.Ващенка «Досягнення установ соціального виховання інтернатного типу на Полтавщині» з'явилася у збірці «Дитяче містечко», яку підготувала старший інспектор дитячих будинків Норкомосу УСРР В.Дюшен (Харків, лютий 1928 р.). Збірка містила матеріали, що стосувалися передусім Київщини та Полтавщини. Григорій Григорович у своїй статті знову повертається до попередньої позиції щодо діяльності А.С.Макаренка, захоплено відгукується про його творчість. Центральна роль, яка свого часу відводилася соціальному вихованню в Україні, пише автор, через брак фінансових засобів не реалізована. На роботу в дитячі будинки не лише приходили менш кваліфіковані працівники, а й рідко залишалися там на тривалий час, оскільки праця набагато важча, ніж у школі. «Зате будинки висунули немало справжніх героїв-педагогів, що, незважаючи на важкі умови праці, не залишали її, виявляючи багато творчості в своїй роботі. Між ними є ентузіасти типу Песталоцці, пройняті діяльною любов'ю до дітей, позбавленою всякої сентиментальності, енергійні організатори з міцною волею та з великим адміністративним хистом, талановиті господарі, що з нічого утворили міцне господарство дитячого будинку».

Через відсутність загальноприйнятих положень керівники дитбудинків діяли часто на власний розсуд, що призводило до занепаду справді піонерських починань. Інколи загальна неорганізованість доходила до повного хаосу. «Але в цьому хаосі поступово почали виявлятися здорові тенденції й помічатися нові форми педагогічної роботи. Останнім часом свого існування будинки зробили дуже багато в галузі педагогічної роботи». На перше місце серед аналогічних виховних закладів Григорій Гри-

горович ставить колонію ім.Горького, яка була переведена на той час до Куряжа під Харковом.

Як відзначає автор статті, «є дитячі установи, організація яких надзвичайно струнка та суцільна, і цілком збудовано їх за виробничим принципом. Зразок таких дитячих установ являла, наприклад, трудова колонія ім.Горького на Полтавщині. В основу організації життя колоністів тут дійс-

Антон МАКАРЕНКО (ліворуч) з братом Віталієм (1914 р.).

но покладено працю. Всі різноманітні дитячі організації, а також і виховні заходи педагогічного персоналу послідовно поставали з неї.

В колонії панувала сувора робоча дисципліна, що її диктувала не воля завідача або педагогічного персоналу, а логіка самого господарства. Цій дисципліні підлягали не лише вихованці, а й педагоги. Варто уваги, що стрункий лад життя в колонії підтримували самі вихованці. Самоврядування побудовано тут до певної міри на військовий зразок. За головний виконавчий орган його була рада командирів. Колонія мала свій прапор, його виносили в урочистих випадках, і колоністи мусили віддавати йому шану. Завідагель колонії, що користувався серед колоністів великим авторитетом, іноді зовсім не втручався в життя їхнє. Він міг виїхати з колонії на кілька днів, бувши певний, що заведеного в ній ладу не порушиться. Наслідки виховного впливу колонії на своїх вихованців були дуже великі. Сюди приймали неповнолітніх правопорушників, матеріал найважчий для виховання. Але через деякий час після вступу до колонії вихованці її здебільша й дуже змінювались. Вони проймались своєрідним, властивим колонії, патріотизмом, залишали свої злочинні звички, а, головне, на-

бували любові й шани до праці. Колонія протягом порівняно недовгого часу свого існування на Полтавщині перевиховала чимало неповнолітніх правопорушників, що перед тим пройшли тяжку й деморалізаційну школу безпритульності. Частина з них після виходу з колонії пішла на роботу в різні виробництва та в сільські господарства, досить значна частина поступила на робфаки. Але, й вийшовши з колонії, колишні вихованці її не поривали з нею зв'язків; листувались із педагогами та колоністами, у вільний від занять час приїздили до неї й жили тут, як старі колоністи».

Викликає подив те, що педагог-новатор жодного разу не відгукнувся на виступи Г.Г.Ващенка на свою адресу. Хіба що в образ професора педагогіки Чайкіна («Педагогічна поема», частина 2), можливо, привнесено і деякі риси Григорія Григоровича. Правда, в деяких попередніх списках прототипів персонажів цього твору зустрічаємо прізвище «Пашенко» (Ващенко?). Заслуговує на увагу і той факт, що в одному із списків усі персонажі поділені на два стовпчики: «друзі» і «вороги». Пашенко спочатку був занесений до першого стовпчика, але згодом викреслений і вписаний до другого.

ЧЕРЕЗ 30 РОКІВ

Улітку 1940 р. на сторінках центральної преси («Учительская газета») та під час роботи Харківської конференції у листопаді того ж року розгорнулася дискусія про значення педагогічної спадщини А.С.Макаренка. Хоч Г.Г.Ващенко і працював тоді професором педагогіки в Полтаві, але участі в дискусії не брав. До других роковин смерті Макаренка, власне, завершився процес його канонізації. Перервана війною пропаганда цієї постаті як «провідного радянського педагога» відновилася спочатку в країні, а потім і за кордоном, але Григорій Григорович тоді жив у Німеччині.

Поява вибраних творів А.С.Макаренка «Избранные педагогические сочинения» (1951 р.) та «Воспитание молодежи» (1951 р.), а також перших томів «Сочинений» (1950-1951 рр.) спонукала Г.Г.Ващенка до написання чималої статті, що була опублікована в емігрантському культурно-політичному журналі. Він виступив з критикою Антона Семеновича та його головного твору (див.: Пе-

дагогічна наука в СРСР — Яничар А.С.Макаренко — найбільший советський педагог // Визвольний шлях (Лондон). — 1955. — №6. — С.24-32; № 8. — С.53-60; №9. — С.64-70; №10. — С.71-76). За повідомленням О.Ващенко — доньки вченого, її батько при написанні згаданої статті не мав у своєму розпорядженні всіх попередніх праць, опублікованих ним в Радянському Союзі.

Григорій Григорович вдається насамперед до проблеми безпритульності та боротьби з нею в 20-их роках. Використовуючи радянські публікації, що стали відомі на той час, показує «зрусифікованого» українця Макаренка як «яничара» (такий у нього підзаголовок статті). Через своє пролетарське походження, зазначає вчений, Макаренко був особливо схильний до комунізму, дуже рано мав контакти з ДПУ, але чи це впливало на його переконань як «фанатичного більшовика», чи з сутю кар'єристських міркувань — відповісти складно. Привертають увагу ті місця статті, де дається критична оцінка особистості педагога-новатора та його діяльності в колонії ім.Горького: «В цей період, — пише Ващенко, — Макаренко часто виступав у Полтаві на учительських конференціях з пропагандою своїх педагогічних поглядів. Будучи співучасником цих конференцій, я мав можливість познайомитись з педагогічними поглядами Макаренка і не раз дебатував з ним. У процесі дебатів я прийшов до таких висновків:

1) Макаренко, не маючи ґрунтовних знань з педагогіки та її історії, заперечував будь-яке значення педагогічної науки в практичній діяльності педагога. Виходило так, що Макаренко починав педагогіку від себе.

2) Методи виховання, що їх рекомендував і застосовував Макаренко в колонії ім.Горького, включали в себе багато чисто військових елементів. Це було маршування з прапорами, стояння під годинником «за кару» і т.п.

3) Сам Макаренко справляв на мене враження людини занадто самовпевненої і навіть самозакоханої. У його виступах відчувалась свідомість своєї вищості і зневага до педагогів, що брали участь у конференції.

Отже, автор вдається майже до огульної та беззастережної критики колишнього «завколу Горького», який, мовляв, ігнорував надбання світової педагогіки. Цікаво, що у 20-их роках той же Ващенко був дещо іншої думки про Макаренка, захоплювався його неабияким талантом, підкреслював глибокі знання з теорії

педагогіки. Як теоретик, він скептично поставився до новаторської ідеї трудового виховання в колонії ім. Горького: «У своїх виступах я доводив, що поступ педагогічної теорії і практики можливий лише на ґрунті досягнень, що їх має всесвітня педагогіка. Заперечував я також методи виховання, що про них доповідав Макаренко, доводив, що вони мають характер військової муштри, заперечував і бутафорію, що її жвиває Макаренко в колонії ім.Горького.

Як на приклад високогуманного виховання безпритульних дітей, я вказував на Білицький дитячий будинок, яким керувала Харитина Данилівна Савченко, що своїм ставленням до дітей дуже нагадувала Пестальюцці.

Щодо педагогів, учасників конференції, то мені здавалось, що більшість їх, навіть ті, що працювали з безпритульними дітьми, стояли на моєму боці. Можливо, що їх відштовхувала від Макаренка його занадто велика самопевність».

Інколи вчений суперечить своїм попереднім поглядам. Ми знаємо, що на конференції працівників «установ закритого типу» він досить схвально поставився до роботи Макаренка в колонії. Тепер його погляди, після тривалого проживання за кордоном, змінилися.

І насамкінець заслуговує на увагу характеристика Г.Г.Ващенкою особистих якостей А.С.Макаренка як людини, а також його професійних здібностей: «Отже, життя Макаренка і наше безпосереднє знайомство з ним дають підстави для бодай приблизної характеристики його як людини і педагога, а також для порівняння його з іншими педагогами, що працювали з безпритульними дітьми.

Перше, що ми мусимо відзначити, це те, що Макаренко дійсно був непересічною людиною. Він мав великі здібності як письменник і як педагог-практик. Щодо теоретичних поглядів його в галузі педагогіки, то тут на Макаренкові шкідливо відбилась його велика самопевність, що мала характер самозакоханості, а також відсутність об'єктивності і найменшої критичності до своїх власних думок. Можливо, тому Макаренко свої педагогічні погляди подавав переважно у формі белетристичних творів. Здавалось б, що і в своїй педагогічній практичній діяльності така людина мусіла б була керуватися переважно почуттям, зокрема співчуттям до безпритульних дітей, до тих терпінь, які вони переживали в умовах СРСР. Але в дійсності цього не було. Макаренко

був людиною з сильною волею і в своїй діяльності більше керувався розумом, ніж почуттям. Крім того, він завжди був замкнений у собі і справляв враження крайнього егоцентрика. А такі люди нелегко піддаються почуттям симпатії. У них на першому місці — їх власне «я». Діяльність таких людей у першу чергу є реалізацією своїх власних поглядів, причому вони не схильні робити якісь поступки в своїх поглядах або діях, бо це для них рівнозначно із зниженням своєї особистості. Тому нема підстав дивитись на Макаренка як на «мрійника», а тим більше порівнювати його з Пестальюцці, який у своїй педагогічній діяльності керувався переважно глибоким співчуттям до нещасних безпритульних дітей. Серед українських педагогів, що працювали з безпритульними, були люди того ж типу, що й Пестальюцці. Ними керувало в першу чергу співчуття до нещасних дітей і щире бажання поліпшити їхню долю. Такою була Харитина Данилівна Савченко, про яку ми згадували вище. До цього типу належав і Борис Ольшанський. Але таким не був Макаренко».

Майже однозначна оцінка педагогічної творчості А.С.Макаренка: «непересічна людина, що мала здібності й талант письменника і педагога-практика, але черства душею. Керувався у своїй виховній роботі «розумом, а не почуттям». Він не міг бути українським Песталоцці, оскільки не мав «співчуття до нещасних дітей».

Цікаво, що двома роками раніше «нищівної критики» з боку професора-емігранта зазнали відомі представники так званої «харківської педагогічної школи» — О.І.Попов, І.А.Соколянський та О.С.Залужний. У книжці «Український ренесанс ХХ століття» він спростовує теорію «рефлексології особистості й рефлексології колективу» своїх колишніх радянських колег. Г.Г.Ващенко, напевно, «забув», що А.С.Макаренко очолив на початку 30-их років наступ проти «педагогічного Олімпу», проти педології, а особливо проти таких нововведень, як «домінанта».

Очевидно, на згаданих вище висловлюваннях вченого позначились його тривала ізоляція, політична напруга періоду «холодної війни», а також початок канонізації самого Макаренка у радянській педагогічній науці, завищена оцінка ролі та значення останнього у світовій педагогіці. Проте і Г.Г.Ващенко, і А.С.Макаренко — два видатних українських педагоги-гуманісти, які заслуговують на добру шану та світлу пам'ять.